

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 316.62: 378.15(045)

КОРНИЛОВ В.С.

кандидат психологічних наук, с.н.с.,
доцент кафедри соціології,
Гуманітарний інститут
Національного авіаційного університету

ПРОБЛЕМИ КАТЕГОРІАЛЬНОГО ВИЗНАЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ СУБ'ЄКТІВ СИСТЕМИ ОСВІТИ

***Анотація.** У статті розглянути основні проблеми категоріального визначення дисципліни навчально-виховного процесу суб'єктів системи освіти, можливі напрями їх теоретичного вирішення.*

Ключові слова: дисципліна навчально-виховного процесу, суб'єкти системи освіти, суспільні відносини, дисциплінарна свідомість, дисциплінарна діяльність.

Корнилов В.С., кандидат психологических наук, с.н.с., доцент кафедры социологии, Гуманитарный институт Национального авиационного университета

ПРОБЛЕМЫ КАТЕГОРИАЛЬНОГО ОПРЕДЕЛЕНИЯ ДИСЦИПЛИНЫ УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА СУБЪЕКТОВ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ

***Аннотация.** В статье рассмотрены основные проблемы категориального определения дисциплины учебно-воспитательного процесса субъектов системы образования, возможные направления их теоретического решения.*

Ключевые слова: дисциплина учебно-воспитательного процесса, субъекты системы образования, общественные отношения, дисциплинарное сознание, дисциплинарная деятельность.

Kornilov V.S., Ph.D. in Psychology, Senior Scientist, Department of Sociology, Institute of Humanities, National Aviation University

PROBLEMS OF CATEGORICAL DEFINITION OF TEACHING AND EDUCATIONAL PROCESS DISCIPLINE OF THE EDUCATIONAL SYSTEM SUBJECTS

***Abstract.** The article describes the main problems of categorical definition of teaching and educational process discipline of the educational system subjects, possible directions of their theoretical solution.*

Keywords: discipline of the teaching and educational process, the educational system subjects, social relations, disciplinary awareness, disciplinary activity.

Постановка проблеми. Дисципліна навчально-виховного процесу (в подальшому - ДНВП) - явище історичне і в той же час специфічне. Без неї не можливо функціонування і розвиток будь-якої системи освіти, бо вона є одною з основ її морально-психологічного стану, одним з головних компонентів і основних факторів її ефетивності. Роль ДНВП суб'єктів системи освіти (в подальшому – ССО) в сучасних умовах постійно зростає.

Важливо підкреслити, що на результати більшості як теоретико-методологічних так і прикладних досліджень проблем дисципліни як соціального явища в значній мірі вплинули існуючі в недалекому минулому тенденції однобічного підходу в суспільних науках до оцінки більшості соціальних процесів. Але, сьогодні, стало зрозуміло, що вони виявилися багато в чому вульгарними і ідеалізованими. Істотній переоцінці було піддано багато характеристик дисципліни, часто надуманими, не підкріпленими науковою теорією виявилися уявлення про тенденції, закономірності і механізми її функціонування та розвитку.

Цінність практичних рекомендацій з оптимізації дисципліни на основі вищезазначених теорій (вони застосовуються і в наш час) невелика і суперечлива. Майже всі вони зводяться до виховання свідомості, переконаності, активізації виховної роботи, застосування різноманітних "універсальних" приписів на кшталт "підвищити", "посилити", "зміцнити"

Численні заходи щодо підняття дисциплінованості, зокрема ССО, як правило, були неефективними. Як наслідок, сьогодні потрібен перегляд уявлень про теорію функціонування і розвитку дисциплінарних явищ

Спрощені підходи до забезпечення ДНВП за рахунок, головним чином, безпосереднього впливу на особу ССО, що склалися, апробовані та розповсюджені в практиці органів виховної роботи, продовжують використовуватися. Це призводить до застосування ненаукових, застарілих методів і прийомів формування мотивів, настанов, ціннісних орієнтацій та інших елементів суб'єктивної сторони ССО. Таким чином, сьогодні

досить актуальним стає виявлення саме сукупності факторів, механізмів, форм, методів функціонування і розвитку ДНВП, зокрема, вирішення основних теоретичних питань.

Однією з причин ситуації, що склалася, є невивченість уповільнення в останні роки процесу розробки дійсно наукових теоретико-методологічних аспектів концепції дисципліни і, як наслідок, неспроможність соціологічної науки запропонувати науково обґрунтовані, адекватні сучасності, а не емпіричні, практичні рекомендації щодо управління процесами її оптимізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літературних джерел і практичного стану справ свідчить [1; 2; 4; 6; 9; 10; 11; 12], що реалізація основних напрямків соціологічного забезпечення ДНВП не отримала ґрунтовної наукової розробки ні на теоретичному, ні на прикладному рівнях. Багато в чому це пояснюється невивченістю теоретичних і емпіричних проблем цього плану. Так, до теперішнього часу залишається невивченим характер зв'язку ДНВП з соціальними і духовними відносинами українського суспільства. Досить поверхнево досліджено вплив умов, змісту і характеру діяльності, моральних, психологічних, функціонально-рольових і інших характеристик ССО на процеси їх дисциплінарної соціалізації. Аналіз впливу морально-психологічної атмосфери, моральних відносин і т.п., всієї сукупності соціально-психологічних характеристик і явищ на процеси дисциплінарного розвитку особи ССО в більшості випадків, як правило, призводить лише до очевидних, поверхневих висновків. Потребують поглиблення та уточнення розуміння основних типів дисциплінарної соціалізації ССО, уявлення про їх зміст і структуру тощо.

Розробці проблем ДНВП у соціологічній літературі не приділяється належної уваги. Бібліографія з цієї проблеми невелика, а наявні джерела [4: 9; 14], як правило, не містять науково обґрунтованих теоретичних і практичних положень, а також рекомендацій з оптимізації ДНВП.

Мета статті. Метою статті є визначення загальних проблем категоріального визначення ДНВП, подальша розробка теоретико-методологічних основ її соціологічного вивчення.

Виклад основного матеріалу. Наукове поняття «ДНВП», ще не з'ясоване на достатньому рівні. Так, вона може бути визначена як одна з ланок (специфічних елементів, форм, аспектів, сторін) суспільних відносин, що включає в себе і діяльність, і свідомість. В основі даного підходу може бути покладено уявлення, згідно якому суспільні відносини існують в об'єктивній формі матеріально-практичної діяльності і відповідній їй суб'єктивній формі (свідомості).

Інший варіант розуміння ДНВП також може виходити з уявлення про співвідношення категорій "суспільні відносини" і "суспільна діяльність". При такому підході вона буде складатися з реальних матеріальних дій і бути немов би своєрідним видом практики. Однак, з ототожнення відносин і діяльності буде слідувати, що якщо суспільне буття визначати як матеріальну суспільну діяльність, а відносини дисципліни мають ознаку матеріальності, тобто існують в певному сенсі незалежно від свідомості, то ДНВП як єдине буде членувати на "дисциплінарну" свідомість і "дисциплінарні" відносини, що мають ознаки матеріальності. В цьому випадку "дисциплінарна" свідомість буде елементом суспільної свідомості, а "дисциплінарна" практика (відносини) - елементом суспільного буття. В такому разі, потрібне беззастережне визнання пріоритету практики, об'єктивно-реальних вчинків і відносин над індивідуальною і суспільною свідомістю. А це буде перекручувати розуміння суті ДНВП як, в тому числі, і ідеального феномену, бо жоден її елемент (ані «дисциплінарна» діяльність, ані "дисциплінарні" відносини) не може існувати без свідомості. До сказаного, даний підхід не дасть пояснення як і внаслідок чого ДНВП має специфічне моральне і правове значення, а лише буде вказувати на те, що її джерелом є відповідні форми свідомості. В результаті буде доводитися протилежне: визначальним фактором дисципліни знову стане свідомість, яка не одержує свого специфічного категоріального статусу.[3]

В основі ще одного підходу до розуміння ДНВП може бути покладена інтерпретація природи суспільних відносин на основі думки про те, що вони проходять через свідомість і волю ССО і, отже, можуть усвідомлюватися і творитися свідомо. Хоча, при цьому зрозуміло, що можливість побудови ДНВП за будь-яким планом уявляється достатньо проблематичною, а її відображення в свідомості ССО не завжди істинно і адекватно, бо поза категоріями свідомості визначити специфіку дисципліни досить складно. Вона виступає безпосереднім регулятором дисциплінарних відносин, вносить в них суб'єктивний момент. Хоча дисципліна і не зводиться тільки до свідомості, вона безпосередньо визначається змістом та рівнем спрямуванням суб'єктів даних відносин. Послідовне ж проведення даної посилки призведе до того, що виявиться, неначе ДНВП міститься в самій свідомості і лише через свідомість себе і виявляє, що вона існує тільки як свідомість і що в широкому розумінні даного поняття означає те ж, що і свідомість, а в більш вузькому – нормативні документи, що регламентують дисциплінарні відносини в межах системи освіти, статuti закладів освіти тощо. Тобто, ДНВП з реальних відносин студентів, викладачів, керівного складу закладів освіти перетворюється, по суті діла, у відносини "дисциплінарної" свідомості до явищ освітньої практики. Звідки ж будуть виникати в свідомості суб'єкта навчальної діяльності його "дисциплінарні" компоненти, яке їх джерело - в рамках такого підходу не зрозуміло.

Зведення ДНВП до "дисциплінарної" свідомості неминуче призведе до ототожнення дисциплінарного і соціально-позитивного, а положення дисциплінарних норм, таким чином, перетворяться в суть навчальної дисциплінарної системи, що буде антиісторичним і призведе в практиці виховної роботи до малоефективних спроб переробити свідомість студентів, нав'язати їм ті або інші цінності. Таким чином, очевидно, що і даний підхід не зможе повністю забезпечити визначення категоріальної специфіки ДНВП.

Виходячи з проведеного аналізу видно, що при будь-якому з відмічених підходів, що можуть бути застосовані, не уявляється можливим виділити поняття "ДНВП". При цьому створюється враження, що кожний з них має рацію в чомусь, і кожний проявляє односторонність, тобто не зовсім правий. Але істина ніколи не народжується шляхом простого підсумовування "різних" підходів, аспектів, шляхом об'єднання різнорідних точок зору.

Основною теоретичною передумовою і методологічним орієнтиром практичного вирішення проблеми ДНВП повинно стати подолання погляду на неї як на феномен, що відноситься лише до сфери свідомості. По-перше, сьогодні стала очевидною недостатність визначення дисциплінарних явищ через зміст свідомості, і, по-друге, стає все більш зрозумілим, що залежність реальної поведінки ССО від норм і цінностей, які проголошуються, носить більш складний характер. [7]

Дані фактори обумовлюють необхідність дослідження реальних, а не тих, що ідеалізувалися, надуманих нормів, відрізнити схвалені суспільством норми поведінки і практичні відносини, що є мірою втілення елементів свідомості в поведінці ССО, самою дисципліною в її дійсному функціонуванні. Будь-які дисциплінарні явища ідеальні, бо матеріальної дисципліни немає. Але будучи, в першу чергу, формою моральної і правової свідомості, вони являють собою не самосвідомість ССО суспільства, існують не в голові суб'єкта навчальної діяльності чи деякому збірнику законів, правил і приписів, а в соціальному просторі, являють собою ті об'єктивні форми, що народжуються в процесі функціонування суспільних відносин як атрибут соціальних систем діяльності. Між психічними та моральними явищами і відбитими в них предметами завжди існує система соціальних відносин, і "рух" духовних явищ здійснюється в просторі, що створюється цими ж відносинами. Природно, що саме через соціальні відносини повинно здійснюватися і вивчення ДНВП, бо лише в цьому випадку можливий її розгляд як "об'єктивної" соціально-психологічної і моральної форми.

Суспільні відносини в умовах сфери освіти являють собою соціальну форму, в якій здійснюється навчально-виховна діяльність. Вона неможлива без зв'язків суб'єктів, які її здійснюють, тобто, інакше кажучи, суспільні відносини є умовою здійснення навчально-виховної діяльності, що, в свою чергу, висловлює спосіб існування соціальної дійсності. В ході навчально-виховної діяльності здійснюються два взаємопов'язаних процеси: екстеріоризації і інтеріоризації (опредмечування і розпредмечування), в ході яких її предмет немов би втілює в собі відповідні форми свідомості. Завдяки цьому і суспільні відносини є свого роду результатом реальної взаємодії суб'єкта і об'єкта діяльності, що наповнюється соціальним змістом і стає суспільно значущим. Предмет навчально-виховної діяльності являє собою в соціальному русі відносини студентів, викладачів тощо (закономірності даних відносин). В ньому немов би відбита логіка навчально-виховної діяльності у відповідності з існуючою системою суспільних (навчальних) відносин, окремі види яких, в тому числі і дисциплінарні, є різними засобами її регулювання.[8]

Окремі види соціальної взаємодії утворюють різноманітні види відносин. Вони ж є і критеріями виділення сфер життя ССО. У зв'язку з цим їх свідомість лише закріплює в поняттях характеристики суспільних відносин. Тому будь-яка наука, в тому числі і соціологія, що має предметом дослідження якусь форму суспільної свідомості, повинна виходити, в першу чергу, з аналізу реальних суспільних відносин.

У відповідності з цим, ДНВП повинна досліджуватися як соціальний феномен, через аналіз соціальної системи навчально-виховної діяльності, що її породила. ДНВП поза суспільством і його освітньою системою не існує. Її розгляду повинен передувати аналіз соціальних структур, в яких вона функціонує, а з'ясування специфіки навчальної дисципліни повинно відбуватися в "соціальному просторі", через визначення її ролі в регулюванні діяльності суб'єкта навчально-виховної практики. Освітня діяльність, як правило, сама по собі не має дисциплінарного змісту. Він з'являється лише тоді, коли діяльність включається в систему навчальної практики, відповідних відносин, здійснюється під впливом об'єктивних факторів і виступає реальністю для інших її суб'єктів. Інакше кажучи, дисциплінарний зміст навчально-виховної діяльності надається її особливую формою - "дисциплінарними" відносинами. Відмінність і зв'язок між ними і діями по виконанню дисциплінарних норм, приписів тощо - це діалектичне співвідношення того, що фактично здійснюється студентами та викладачами, і того, в який спосіб вчинки детермінуються в їх свідомості. Суб'єкти навчально-виховної діяльності, здійснюючи вчинки, «створюють» «дисциплінарні» відносини. Освітня практика в цьому випадку виробляє не продукт, а зв'язки, що можуть бути висловлені в формі того чи іншого відношення.

Навчально-виховна діяльність (як, зрештою, і будь-яка інша) - це сукупність вчинків, що являють собою єдність елементів свідомості, її суб'єктів і їх зовнішньопредметних дій. Через те, що вчинок є дією, яка має "дисциплінарний" зміст і значення, одиницею системи ДНВП як явища, то, очевидно, що в їхній сукупності її елементи об'єднуються в деяку цілісність. Це говорить про необхідність власне цілісного розглядання будь-якого "дисциплінарного" явища.

Характер "дисциплінарних" відносин зафіксований в об'єктивних формах "дисциплінарної" свідомості: соціально-психологічні і моральні форми віддзеркалюють в своїй структурі різноманітного виду механізми (відносини) "дисциплінарного" регулювання, характерні для неї засоби детермінації і мотивації навчальної діяльності. "Дисциплінарні" відносини, при цьому, не є пасивним елементом морально-психологічного механізму, бо він не може існувати поза участю в ньому індивідуальної свідомості суб'єкта навчальної діяльності, що формує своє "дисциплінарне" спрямування не ізольовано, а в процесі специфічних відносин з іншими суб'єктами. В ході даного процесу відбувається трансформація загальних форм "дисциплінарних" відносин в індивідуальні. Таким чином, в особистісному плані явища ДНВП також доцільно розглядати як систему відносин, бо будучи, з одного боку, детермінантою нормативної поведінки, а з іншої - визначаючи

смысловое значения нормативно-ціннісних форм свідомості, вони немов би об'єднують ці структурні елементи в одне ціле, поза межами якого ані "дисциплінарна" поведінка, ані "дисциплінарна" свідомість не існують. Використання категорії "дисциплінарні" відносини дозволяє розглядати явища навчальної дисципліни через призму соціальних, моральних і соціально-психологічних відносин і механізмів, які, в свою чергу, породжують "дисциплінарну" свідомість, бо в даному випадку визначаються «предметності» свідомості, тотожні особливим формам, що породжуються відносинами (суспільної) системи, і можливо саме тому на місце перших поставити аналіз других.[13]

Багатогранність та складність поняття «ДНВП» роблять проблематичним формулювання його у вигляді однозначної дефініції, бо її вироблення повинно стати підсумком спеціального, комплексного дослідження (дослідження ДНВП не обмежується тільки соціологією або соціальною психологією, вона може вивчатися і іншими науками, тому не може бути лише об'єктом виключно соціологічного аналізу)

Висновки. Суть ДНВП як складного соціокультурного явища може бути виявлена у єдності різноманітних та протирічливих форм існування, тобто в наслідок представлення її як специфічного виду суспільних відносин, елемента їх системи, а також як сукупності залежностей і зв'язків, що виникають у ССО в процесі навчально-виховної діяльності

Вирішення вищезазначеної теоретико-методологічної проблеми дозволить виявити найбільш суттєві характеристики ДНВП, здійснити її аналітичну та факторну операціоналізацію тощо. Вони, в свою чергу, могли б стати елементами робочих моделей, необхідних для складання програм, інструментарію актуальних теоретико-прикладних та прикладних соціологічних досліджень та відповідних проєктів організації та практичного здійснення соціологічного забезпечення ДНВП в навчальних закладах системи освіти, сфері освіти суспільства в цілому.

Список використаних джерел

1. День знаний в Украине. // Телефонный опрос Института Горшенина (27-29 августа 2010 г., все областные центры Украины и города Киев и Севастополь, возраст опрошенных 18 и старше, 1000 респондентов), 30 августа 2010 г.
2. Ликарчук.И Коллапс украинского образования. // Зеркало недели. Украина, №8, 4 марта 2011 г. <http://zn.ua/articles/76811>
3. Методология этических исследований. /Отв.ред Л.М.Архангельский - М.: Наука, 1982. - 382 с.
4. Образование в Украине. // Общенациональное исследование R&B Group (20 марта - 1 апреля 2010 г., сбор информации проводился методом личного интервью, только взрослое население, 2075 респондентов), апрель 2010 г. <http://www.rb.com.ua/rus/projects/omnibus/5065/>
5. Проблемы школьного образования. // Телефонный опрос Института Горшенина (10-12 июля 2010 г., все областные центры Украины и города Киев и Севастополь, 1000 респондентов, в семьях которых есть дети дошкольного и школьного возраста), 15 июля 2010 г. http://institute.gorshenin.ua/researches/41_Problemi_shkolnogo_obrazovaniya.html
6. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности /Под ред В.А.Ядова. – Л.: "Наука", 1979. - 264 с.
7. Соколов В.М. Социология нравственного развития личности. - М.: Политиздат, 1986. - 239 с.
8. Современное студенчество Украины. // Исследование Института Горшенина (февраль-март 2010 г., только города-миллионники Киев, Харьков, Днепрпетровск, Донецк, Одесса и Львов, 1200 респондентов – студентов ВУЗов), 20 мая 2010 г. http://institute.gorshenin.ua/researches/52_Sovremennoe_studenchestvo_Ukrain.html
9. Состояние коррупции в Украине. Сравнительный анализ общенациональных исследований: 2007-2009 гг. // Киевский международный институт социологии (сбор информации проводился методом личного интервью, возраст опрошенных 18 и старше, февраль-март 2007 г. – 10580 респондентов, февраль-март 2009 г. – 10577 респондентов), 25 мая 2009 г. <http://www.kiis.com.ua>
10. Общенациональное исследование Центра Разумкова (20-28 июля 2009 г., возраст опрошенных 18 и старше, 2006 респондентов), http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=516.
11. Студенты. Образ будущего. // Исследование Института Горшенина (октябрь 2010 – март 2011 гг., опрошены студенты в Украине, России, Польше и Казахстане, 5155 респондентов), 29 апреля 2011 г.
12. Татенко В.О. Психология в субъектном измерении. - К.:Прогноз, 1996. -404с
13. Тихонович.В. Система образования и мир профессий и занятий. // Социальные измерения общества. Сборник научных трудов. Выпуск 11. – Киев, Институт социологии Национальной академии наук Украины, 2008 г. <http://www.i-soc.com.ua/institute/svs-2008.pdf>.
14. Федоренко Н. Дисбалансы рынка труда и профессиональной подготовки. // Социальные измерения общества. Сборник научных трудов. Выпуск 11. – Киев, Институт социологии Национальной академии наук Украины, 2008 г. <http://www.i-soc.com.ua/institute/svs-2008.pdf>.